

ODPOROVATELNOST PRÁVNÍCH JEDNÁNÍ ZKRACUJÍCÍCH VĚŘITELE DLE OBČANSKÉHO ZÁKONÍKU A INSOLVENČNÍHO ZÁKONA – PROCESNÍ ASPEKTY

PETR SMOLÍK

Abstract: **The Voidability of Legal Acts Shortening Creditors under the Civil Code and the Insolvency Act – Procedural Aspects**

The paper deals with the new regulation of the relative ineffectiveness of legal acts in the Civil Code and compares it with the special regulation of the ineffectiveness of legal acts of the debtor in the Insolvency Act, which was adopted several years earlier. The basis of the treatise is the substantive legal regulation of the institute, but due to its nature, the procedural aspects – the so-called voidability – cannot be separated from the substantive aspects. The interpretation therefore focuses on the procedure of creditors towards the debtor or third parties when applying relative ineffectiveness and focuses on avoidance actions (both general and special), which are the basic instrument of the legal protection of creditors. With regard to the above-mentioned double regulation there are also problems in practice when both variants occur concurrently. A specific problem is also represented by the clash of the relative ineffectiveness of a legal act with its invalidity and its resolution especially in the area of insolvency law.

Keywords: relative ineffectiveness of legal acts; voidability; avoidance action; protection of creditors

Klíčová slova: relativní neúčinnost právních jednání; neplatnost; odpůřčí žaloba; ochrana věřitelů

DOI: 10.14712/23366478.2022.16

I. ODPOROVATELNOST PRÁVNÍCH JEDNÁNÍ – OBECNÝ REŽIM DLE OZ

V novém občanském zákoníku došlo v rámci úpravy odporovatelnosti právních jednání ke sjednocení úpravy a terminologie s insolvenčním zákonem, zejména v tom směru, aby bylo jednoznačně rozlišeno, že relativní neúčinnost je pojmem hmotněprávním, odporovatelnost pak nastupuje v rovině procesněprávní (viz § 589 odst. 2 OZ a § 235 odst. 2 InsZ).¹

Vedle ochrany soukromoprávní je třeba zmínit, že ochranu věřitelům poskytuje právo veřejné; v rovině trestněprávní jde o dvě významné skutkové podstaty trestných činů

¹ Viz např. BAUDYŠ, P. Odporovatelnost. *Právní rozhledy*. 2002, roč. 10, č. 11, s. 556.

úpadkových dle hlavy V. části II. trestního zákoníku – § 222 TrZ poškození věřitele a § 223 TrZ zvýhodnění věřitele.² Takové případy pak v rovině soukromého práva vedou spíše k tomu, že vada právního jednání je s ohledem na porušení (trestního) zákona již takové povahy, že způsobuje neplatnost (a to absolutní); v tomto směru je otázka, zda lze aplikovat obecný princip OZ o preferenci platnosti právního jednání před neplatností³ s tím, že i v takovém případě se přikláníme k neplatnosti takového právního jednání (jen obtížně si lze představit možnosti trestního řízení řešit odporovatelnost jednání).

Účelem institutu odporovatelnosti je a) ochrana věřitelů před závadovým (vadným) právním jednáním dlužníka, jimiž by krátil jejich možnost domáhat se uspokojení jejich nároků (reparační funkce), b) prevence takového jednání u dlužníka (preventivní funkce).⁴

Důsledky se liší dle OZ i dle InsZ: obecně má věřitel možnost vymáhat pohledávku ve výkonu rozhodnutí (exekuci) na osobě, která má majetek, o který byl věřitel zkrácen, v insolvenci platí povinnost dané osoby vydat takový majetek do majetkové podstaty (insolvenčnímu správci) k jeho zpeněžení ve prospěch věřitelů.⁵

Oproti předchozí úpravě obsažené v § 42a OZ 1964/1991,⁶ který užíval pojmu „vymahatelná“ pohledávka, se dnes vyžaduje pohledávka „vykonatelná“⁷ (je nutný exekuční titul, tato skutečnost má vliv na průběh řízení).⁸

Relativní neúčinnost právního jednání nastává po dovolání se (odporu) věřitele daného právního jednání dlužníka vůči třetí osobě; takové právní jednání je platné, avšak vůči dané osobě (a také v rozsahu, ve kterém ke zkrácení věřitele došlo) se věřitel může navzdory takovému právnímu jednání (právnímu poměru mezi dlužníkem a třetí osobou) domoci uspokojení svého nároku – jako kdyby takový majetek stále patřil jeho dlužníkovi.

K nastoupení relativní neúčinnosti právního jednání se vyžaduje zpravidla soudní rozhodnutí – až jeho právní mocí relativní neplatnost nastupuje, resp. s jeho vykonatelností vzniká věřiteli reálná možnost uspokojení jeho původního nároku, který měl vůči dlužníkovi, vůči třetí osobě, a to zásadně s účinky *ex tunc*. Vedle toho rozeznáváme možnost nastolení relativní neúčinnosti pouze v důsledku právního jednání – odporu – věřitele vůči dané třetí osobě, která věřiteli jeho nárok uspokojí v požadovaném rozsahu (a to ve vztahu k věřiteli úplně) dobrovolně (v takovém případě není nutno vést dále

² Zajímavou dílčí otázkou v tomto směru se zabývá např. KOLMAČKA, V. – KYSELÁK, P. K doložce o zesplatnění úvěru pro případ insolvence. *Právní rozhledy*. 2021, roč. 29, č. 21, s. 725.

³ V tomto směru nemá komentářová literatura jasno – a to jak pro OZ – viz LEBEDA, M. Relativní neúčinnost v NOZ. *Právní rozhledy*. 2013, roč. 21, č. 6, s. 222, tak pro InsZ – viz MORAVEC, T. – KOTOUČOVÁ, J. a kol. *Insolvenční zákon: komentář*. 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2021, s. 829–908.

⁴ Viz např. LEBEDA, M. in: LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I: obecná část (§ 1–654): komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 2137–2154.

⁵ K rozdílu a možnostem případného souběhu obou variant blíže viz TROUP, T. – RAKOVSKÝ, A. Poznámka k rozhodnutí Nejvyššího soudu ve věci souběhu obecné a insolvenční odporovatelnosti aneb když méně je ...méně. *Bulletin advokacie*. 2015, roč. 45, č. 9, s. 32.

⁶ Vzhledem k občasným odkazům na starší verze občanského zákoníku jde v textu v tomto případě o OZ 1964 ve znění tzv. velké novely z roku 1991, tedy o úpravu předcházející stávajícímu OZ.

⁷ Porovnání § 42a OZ 1964/1991 a § 23 ZKV nabízí ELIÁŠ, K. Zákon a profesori (Malé praktikum ze sociologie práva). *Právní rozhledy*. 1998, roč. 6, č. 6, s. 287.

⁸ Blíže viz např. MRÁZKOVÁ, L. Relativně neúčinné právní jednání v soudní praxi. *Komorní listy*. 2017, č. 2, s. 20.

soudní řízení; takový případ je možno pokládat za vady původního právního jednání dlužníka).

OBECNÁ ODPŮRČÍ ŽALOBA

Odpůrčí žaloba je zásadním nástrojem realizace relativní neúčinnosti; věřitel se domáhá u soudu rozhodnutí o relativní neúčinnosti právního jednání dlužníka vůči němu.⁹ Po vydání takového rozhodnutí může věřitel vymáhat svůj nárok vůči majetku, který unikl z majetku dlužníka tak, jako by k takovému převodu vůbec nedošlo,¹⁰ a to vůči třetí osobě, která má povinnost definovanou § 595 OZ (náhrada plnění, pokud by první možnost nebyla možná – typicky s ohledem na další převody na jiné osoby).

Povaha rozhodnutí soudu (i petitu odpůrčí žaloby) je určovací¹¹ – soud vyslovuje (určuje) relativní neúčinnost právního jednání mezi žalobcem (věřitelem) a žalovaným (třetí osobou); petit (enunciát) na uložení povinnosti strpět provedení výkonu rozhodnutí (exekuce) není možný.

Zásadní je dnes to, aby pohledávka byla vykonatelná, řízení již dnes nelze přerušit, pokud by tak ještě nebylo (jak bylo možné za předchozí úpravy dle OZ 1964/1991), OZ v takovém případě dává věřiteli možnost dle § 593 uplatnit výhradu (jejím uplatněním se staví lhůta do doby, kdy vykonatelnost pohledávky nastane).

Žalovaným není dlužník, ale zásadně třetí osoba, v jejíž moci je majetek, jehož prostřednictvím ke zkrácení věřitele došlo; dlužník není účastníkem takového řízení, ale může do takového řízení vstoupit v postavení vedlejšího účastníka (a to samostatně i z podnětu žalobce či žalovaného).

V § 590 obsahuje OZ mj. lhůty pro uplatnění odporovatelnosti u jednotlivých skutkových podstat (5, 2 a 1 rok); tyto lhůty je třeba zásadně odlišit od lhůty k podání žaloby, která je jednoletá.

Dle § 592 platí na rozdíl od předchozí úpravy (resp. judikatury), kde motiv či poňutka dlužníka nebyly rozhodné, že je na posouzení soudu v rámci příslušného řízení, zda dlužníkovu plnění lze v konkrétním případě bezúplatného právního jednání odporovat, nebo se na něj vztahuje zákonná výjimka.¹²

Dle § 592 OZ lze odporovat právním jednáním dlužníka, tedy jak vlastnímu jednání, tak opominutí dlužníka jednat – typicky o případ, kdy dlužník neuplatnil své právo, ačkoli mohl, a v důsledku tak došlo ke zkrácení možnosti věřitele vymoci svou pohledávku vůči dlužníkovi. Předchozí právní úprava, resp. judikatura pokládala za

⁹ K náležitostem odpůrčí žaloby blíže např. DVORÁK, B. Odpůrčí žaloba. In: GEŠKOVÁ, K. (ed.). *Žalobné právo: zborník z mezinárodního vedeckého kongresu Trnavské právnické dni*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2020, s. 11.

¹⁰ Zásadně platí, že nelze odporovat tzv. ekvivalentním právním jednáním dlužníka, tedy těm, jimiž nedochází ke zmenšení (rozsahu či skladby) jeho majetku – blíže viz PULKRÁBEK, Z. Odporovatelnost tzv. ekvivalentních právních úkonů. *Právní rozhledy*. 2009, roč. 17, č. 21, s. 753.

¹¹ K povaze rozhodnutí (konstitutivnímu charakteru) blíže viz DVORÁK, c. d.

¹² K odporovatelnosti bezúplatných jednání v soukromém právu platí, že nejde jen o kusou problematiku darování či obdobných jednání dle OZ, ale význam má daný institut i v právu obchodním – viz DĚDIČ, J. – LASÁK, J. Bezúplatná plnění společníkům po velké novele ZOK. *Bulletin advokacie*. 2020, roč. 50, č. 9, s. 11.

opominutí dlužníka pouze ta, jež měla svůj původ v hmotném právu.¹³ Takové omezení se za stávající právní úpravy dá jen těžko udržet – zejména ve vztahu k možnosti zkrátit věřitele odmítnutím dědictví.¹⁴ I zde by mělo platit, že každý takový případ je třeba řešit individuálně.

Výhrada věřitele dle § 593 OZ¹⁵ je důsledkem změny pojmu „vymahatelná“ pohledávka (OZ 1964/1991) na „vykonatelná“ pohledávka. Nyní již není možné, aby věřitel podal žalobu, a v daném řízení došlo k přerušení do doby, že se pohledávka stane vykonatelnou – místo toho je na věřiteli, aby uplatnil příslušnou výhradu, čímž lhůtu k podání žaloby staví. Takovou výhradu lze učinit v souladu s § 354 OSŘ, resp. § 76d ExŘ (§ 94c NotŘ¹⁶); soud, resp. soudní exekutor či notář, doručí věřitelovu výhradu dlužníkovi.

Ustanovení § 594 OZ vymezuje okruh adresátů odporovatelnosti (žalovaných) – okruh osob, vůči nimž se lze dovolat relativní neúčinnosti, je širší, než byl v OZ 1964/1991. Žalovaným není sám dlužník, ale přímo ta třetí osoba, vůči které jeho jednání směřovalo nebo z něj měla prospěch (má majetek, kterým byl věřitel zkrácen). Dalšími subjekty jsou právní nástupci takové osoby, včetně dědiců, případně i právnické osoby v případě přeměn. Tento rozsah znal již § 237 InsZ od 1. 1. 2008.

Osobou, s níž dlužník jednal, je typicky druhá strana smlouvy, ale může jít i o jednostranné právní jednání. Uvedené osoby budou splňovat i druhou podmínku, tedy, že měly (nabyly) z daného právního jednání prospěch, ale okruh osob je ve druhém případě širší (např. osoby dle § 1951 OZ).

Pokud jde o právní nástupce osob, vůči kterým lze odporovat, rozlišuje § 594 dva případy, a to dle odstavce 1 a 2. V druhém případě musí žalobce (věřitel) prokázat žalovanému znalost okolností zakládajících relativní neúčinnost dotčeného právního jednání, příp. musí jít o osoby blízké či bezúplatné nabytí.

Zásadní je ustanovení § 595 OZ, které řeší nárok věřitele pro případ, že by nemohl uplatnit nárok vůči ušlému majetku dlužníka (např. situace, kdy ten je postižen zástavou či věcným břemenem). Majetek sice stále patří dlužníkovi, ale možnost uspokojení je zásadně zkrácena – důsledek je pro věřitele stejně fatální. V takovém případě se může věřitel domáhat vůči dlužníkovi náhrady, a to zásadně náhrady peněžité. Naturální plnění zákon nevylučuje a je možné je připustit, avšak spíše výjimečně (§ 236 odst. 2 InsZ je připouští; Lebeda pro OZ je vylučuje¹⁷).

¹³ Typickým příkladem je dlužník – dědic, který odmítá dědictví, a tím sníží možnost uspokojení svých věřitelů – blíže viz např. HORÁK, O. Nad rozhodnutím o nedovolání se neplatnosti závěti. *Ad Notam*. 2019, č. 4, s. 14.

¹⁴ Viz např. LEBEDA, M. in: LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I: obecná část (§ 1–654): komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 2137–2154.

¹⁵ Blíže viz např. HOBL, J. Relativní neúčinnost a oznámení o výhradě práva dovolat se neúčinnosti právního jednání. *Komorní listy*. 2015, č. 4, s. 20.

¹⁶ K realizaci výhrady před notářem blíže viz KLEIN, Š. Oznámení o výhradě práva dovolat se neúčinnosti právního jednání dle § 94b a násl. not. ř. de lege ferenda. *Ad Notam*. 2015, č. 3, s. 16.

¹⁷ LEBEDA, M. in: LAVICKÝ, P. a kol. *Občanský zákoník I: obecná část (§ 1–654): komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 2137–2154.

V případě, že vůči třetí osobě se nelze úspěšně domáhat uspokojení,¹⁸ dává § 596 možnost věřiteli domáhat se náhrady škody, neboť na dalších osobách, které nabyly majetek, již nelze relativní neúčinnost uplatňovat. Konstrukce ustanovení je taková, že půjde o objektivní odpovědnost za škodu. Je diskutabilní, zda jde o klasickou odpovědnost za škodu jako občanskoprávní delikt, když předpokladem odpovědnosti za škodu je porušení právní povinnosti (což zde není, neboť jde o náhradní uspokojení věřitele, který byl sice poškozen dlužníkem, ale zkracujícím právním jednáním).¹⁹

Uspokojení pohledávky věřitele slouží především odpůřčí žaloba, ale ta není nezbytná – dle § 597 OZ dává možnost zprostit se povinností třetí osoby tím, že splní dlužníkovu pohledávku vůči odporujícímu věřiteli za dlužníka. Podmínkou je, že takto dojde k úhradě celé pohledávky.

V případě výskytu více věřitelů dle § 598 mají tyto postavení společenství, jako žalobci pak aktivního procesního společenství. Pořadí uspokojení se řídí pořadím uplatnění odporu.

Účinky odpůřčí žaloby, resp. rozhodnutí vydaného na jejím základě platí dle § 599 nejen vůči žalovanému, ale i vůči jeho právním nástupcům v případě poznámky o jejím vedení ve veřejném seznamu²⁰.

II. ODPOROVATELNOST PRÁVNÍCH JEDNÁNÍ DLUŽNÍKA DLE INSZ

Relativní neúčinností se zabývá insolvenční zákon v rámci § 231 až 243 (Hlava VII. Části I.), kde se řeší v návaznosti na problematiku majetkové podstaty situace, kdy majetek dlužníka unikl v neprospěch věřitelů a je třeba jej navrátit zpět za účelem jejich co nejvyššího poměrného uspokojení. Děje se tak jednak neplatností právních jednání dlužníka, jednak jejich (relativní) neúčinností. V druhém případě jde o speciální úpravu k úpravě relativní neúčinnosti obsažené v občanském zákoníku, jež přijetí OZ o několik let předcházela. Vzhledem ke stejné inspiraci (odpůřčí řád z roku 1931) se jedná o úpravu kompatibilní s tím, že úprava insolvenčního řešení odporovatelnosti je specifická právě s ohledem na jiný účel insolvenčního řízení.²¹

Ten se odlišuje právě v mnohosti věřitelů a nemožnosti řešit odporovatelnost je zkracujících právních jednání dlužníka individuálně ať mimosoudně, nebo prostřednictvím kolidujících odpůřčích žalob.²² Proto se v insolvenčním řízení zásadně uplatní jediná

¹⁸ Viz např. PAŘÍZEK, I. Další převod majetku získaného odporovatelným právním úkonem. *Právní rozhledy*. 2008, roč. 16, č. 20, s. 744.

¹⁹ K deliktním aspektům dané problematiky viz TICHÝ, L. Deliktněprávní ochrana pohledávky (na okraj žaloby na náhradu škody – konkurenční prostředek právní ochrany znevýhodněného věřitele). *Bulletin advokacie*. 2019, roč. 49, č. 4, s. 34.

²⁰ Praktický pohled na poznámku přináší PAŘÍZEK, c. d.

²¹ Blíže viz např. ŘEHÁČEK, O. – VRBA, M. K některým otázkám spojeným s neúčinností právních úkonů dle InsZ. *Právní rozhledy*. 2013, roč. 21, č. 9, s. 305.

²² Blíže viz např. SOMOL, K. K některým otázkám odpůřčího práva v rámci insolvenčního řízení. *Auditor*. 2012, roč. 19, č. 3, s. 17.

povinnost třetích osob, které se na právním jednání s dlužníkem podílely, vydat dotčený majetek do majetkové podstaty, a to prostřednictvím insolvenčního správce.²³

Ani související novela insolvenčního zákona (zák. č. 294/2013 Sb.), ani dosud žádná novela navazující neupravily terminologii užitou v daných ustanoveních InsZ, takže zákon stále užívá zastaralého pojmu „právní úkon“, tento rozpor lze věcně řešit užitím přechodného ustanovení § 3029 OZ a hovořit o právních jednáních, byť to není po formální stránce řešení ideální.²⁴

Stejně jako pro neplatnost, platí i pro neúčinnost právních jednání zkracujících věřitele, že o ní rozhoduje soud, a to z důvodu hospodárnosti insolvenční soud. Pro případy konkurence neplatnosti a neúčinnosti jednoho právního jednání dlužníka definuje § 234 InsZ pravidlo přednosti neplatnosti právního jednání před jeho neúčinností. Toto pravidlo má praktický dopad zejména na případy, kdy nejprve bude určité právní jednání dlužníka napadeno věřitelem individuálně v nalézacím řízení odpůřčí žalobou, o níž nebude pravomocně rozhodnuto do zahájení insolvenčního řízení, ve kterém následně bude dotčené právní jednání dlužníka pokládáno za neplatné. V takovém případě již nemůže projednávaná odpůřčí žaloba uspět; dle § 239 odst. 1 InsZ nelze v řízení o takové žalobě pokračovat. Odpůřčí žalobu podanou ještě před zahájením insolvenčního řízení by pak musel soud zamítnout.

I dle insolvenčního zákona platí, že vadná právní jednání dlužníka jsou platná, ale nejsou účinná vůči věřitelům (věřitelům, kteří se účastní insolvenčního řízení). Majetek, který by byl předmětem odporovatelnosti, bude v rámci insolvenčního řízení spadat do majetkové podstaty dlužníka a ty osoby, které jím disponují, budou povinny jej do majetkové podstaty vydat.

Uvedená úprava je speciální jak obecně ve vztahu k obecné úpravě odporovatelnosti v OZ (§ 589 a násl.), ale je specifická také tím, že postihuje jiná právní jednání dlužníka (je širší), neboť definuje tři specifické případy právních jednání zkracujících věřitele. Odporovatelným právním jednáním je pak nejen 1) právní jednání zkracující věřitele (totožnost s obecnou úpravou OZ), ale i 2) právní jednání zvýhodňující některého věřitele na úkor jiných (jde o porušení jedné ze základních zásad insolvenčního řízení dle § 5 InsZ). Úprava insolvenčního zákona obsahuje jednak obecnou definici odporovatelnosti, jednak vymezuje 3 speciální skutkové podstaty v § 240 až 242 InsZ. Tato podoba otevírá otázku, zda tyto speciální podstaty jsou provedením obecné varianty (a jde tedy o taxaci odporovatelných právních jednání) nebo zda obecné vymezení umožňuje odporovat i jiným právním jednáním dlužníka, jež nejsou speciálně upraveny, ale splňují obecnou definici. V tomto směru se jak teorie, tak soudní praxe²⁵ přiklonila k první variantě, čemuž lze s ohledem na právní jistotu věřitelů jen přisvědčit.²⁶

Obdobně jako OZ umožňuje insolvenční zákon postihnout jak jednání, tak opomínutí dlužníka právně jednat. Předchozí právní úprava OZ 1964/1991 vedla k judikatuře

²³ Pro srovnání odporovatelnosti dle OZ a InsZ blíže viz např. ŘEHÁČEK, O. – VRBA, M. Relativní neúčinnost právních jednání dle NOZ. *Právní rozhledy*. 2013, roč. 21, č. 21, s. 747.

²⁴ V souladu s komentářem k InsZ se držíme tohoto stylu a užíváme stávající pojem právního jednání. Viz blíže MORAVEC – KOTOUČOVÁ, c. d.

²⁵ Viz např. rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 4. září 2014, sp. zn. 15 Cmo 72/2010.

²⁶ Viz např. rovněž MORAVEC – KOTOUČOVÁ, c. d.

postihující výlučně právní, nikoli faktické jednání (opominutí). S ohledem na povahu insolvenčního řízení a dopadu i faktických jednání (opominutí) dlužníka na jeho majetkovou podstatu je ale podobný princip ve vztahu k naplnění základního účelu i dodržení základních zásad insolvenčního řízení neudržitelný. Je tedy třeba akceptovat závěr, že jestliže se faktické opominutí dlužníka projeví v dikci předpokladů odporovatelnosti vůči majetkové podstatě, a zkrátí tak věřitele, je třeba je pokládat za jednání, jimž lze v insolvenčním řízení odporovat. Zda takový přístup bude podobně možný i v rámci obecné odporovatelnosti dle OZ, je na další debatu přesahující tento příspěvek. Pro účely insolvence lze daný přístup odůvodnit konkrétněji, nikoli jen potřebou extenzivnějšího výkladu.

Odporovat lze jen vůči majetku spadajícímu do majetkové podstaty dlužníka, a to i v případě, že jde o situaci, kdy za dlužníka v insolvenčním řízení jedná insolvenční správce. Stejně tak mohou institutu odporovatelnosti využít pouze věřitelé uplatňující své pohledávky v insolvenčním řízení, nikoli jiné osoby (typicky sám insolvenční správce). Odporovat zásadně nelze těm právním jednáním, jimiž dlužník plnil svou zákonnou povinnost.²⁷

Otázkou je, k jakému okamžiku se odporovatelnost právnímu jednání dlužníka v rámci insolvenčního řízení vztahuje. Lze odporovat jednání, které zkracuje věřitele, již při jeho vlastním konání (od počátku) nebo až později, kdykoli takový případ nastane? V tomto směru se soudní praxe přiklání spíše k první verzi,²⁸ nicméně literatura upozorňuje, že prvorepubliková praxe byla odlišná²⁹ (viz např. Vážný, č. 17376) s tím, že důvod odporovatelnosti musí existovat v době, kdy se právnímu jednání odporuje, a není tedy třeba, aby věřitel jako žalobce prokazoval, že takový důvod tu byl od počátku. Tento závěr pokládáme nadále za správný, a to zejména proto, že k projevení se právního jednání jako zkracujícího věřitele může sice dojít již od počátku, ale stejně tak se může projevit i později, a taková skutečnost nemůže být kladena věřiteli k tíži (navíc takovou podmínku k úspěšnému uplatnění odporovatelnosti zákon vůbec nedefinuje, a je tedy umělou). Přístup judikatury dnes je třeba označit nejen za restriktivní, ale za odporující podstatě odporovatelnosti vůbec.

Ohledně neúčinnosti je třeba rozlišovat teoreticky dvojí možnost: právní jednání se stává neúčinným samo o sobě, ze zákona, nebo jeho neúčinnost nastupuje na základě jednání věřitele, jeho odporem, v rámci odpůřčí žaloby, resp. právní moci rozhodnutí soudu vydaného na základě takové žaloby. Právní úprava předcházející insolvenčnímu zákonu, tedy ZKV 1991, obsahovala v § 15 výčet právních úkonů úpadce, které prohlášoval sám o sobě za neúčinné. S tímto základem se ovšem nový insolvenční zákon již neztotožnil a v původním § 235 odst. 2 založil neúčinnost právního jednání dlužníka zásadně na soudním rozhodnutí o odpůřčí žalobě insolvenčního správce.

²⁷ Judikatura viz např. nález Ústavního soudu ze dne 4. dubna 2006, sp. zn. Pl. ÚS 5/05; blíže pak k tématu viz REHÁČEK, O. – VRBA, M. Plnění dluhu jako zvyhodňující právní jednání. *Právní rozhledy*. 2015, roč. 23, č. 17, s. 573.

²⁸ Viz např. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 30. října 2006, sp. zn. 30 Cdo 64/2006.

²⁹ PULKRÁBEK, Z. Obsah odpůřčího nároku podle občanského zákoníku. *Bulletin advokacie*. 2019, roč. 49, č. 4, s. 41; rovněž in: MORAVEC – KOTOUČOVÁ, c. d.

Výjimky z toho principu však nadále existovaly (§ 111 odst. 3, § 246 odst. 2 InsZ), působily však v praxi komplikace, a proto novelou provedenou zák. č. 294/2013 Sb. byly redukovány (zůstalo např. ustanovení § 248 odst. 2, § 283 odst. 4 InsZ).

INSOLVENČNÍ ODPŮRČÍ ŽALOBA

Žalobcem je výlučně insolvenční správce, žaloba jiného, typicky věřitele, je nepřípustná (viz § 239 odst. 1). K řízení o žalobě je příslušný insolvenční soud (soud krajský), jde o incidenční spor dle § 159 odst. 1) písm. d) InsZ.³⁰

Petit žaloby musí vycházet z povahy relativní neúčinnosti dotčeného právního jednání dlužníka a zároveň z následného vzniku povinnosti žalované osoby dotčený majetek vydat do majetkové podstaty. Pokud by po splnění této povinnosti došlo k tomu, že by takový majetek nebyl z nějakého důvodu využit k uspokojení věřitelů, má po skončení insolvenčního řízení právo na jeho vrácení, a to v tom rozsahu, v němž takto využit nebyl (viz § 237 odst. 4 InsZ) – právní jednání je stále platné a skončením insolvenčního řízení důvod odporovatelnosti odpadá.

Povaha rozhodnutí, jímž se o insolvenční odpůrčí žalobě rozhoduje, je konstitutivní, a to v tom smyslu, že právní mocí takového rozhodnutí se dotčený majetek stává součástí majetkové podstaty dlužníka v probíhajícím insolvenčním řízení, a jako takový jej lze zásadně použít k uspokojení věřitelů a za tímto účelem v souladu se zákonem zpeněžit. Pro úplnost je třeba dodat, že v uvedených specifických případech neúčinnosti *ex lege* může takový majetek zahrnout insolvenční správce bez dalšího (bez rozhodnutí soudu); pokud by vůči takovému jeho postupu něco namítala třetí osoba, je na ní, aby v souladu s obecnými pravidly podala vůči insolvenčnímu správci ve vztahu k takovému majetku vylučovací žalobu.³¹

Důsledkem vyslovení neúčinnosti konkrétního právního jednání dlužníka rozhodnutím soudu je vznik povinnosti vydat plnění do majetkové podstaty prostřednictvím insolvenčního správce. Do právní moci takového rozhodnutí nelze majetek ani zapsat do soupisu, ani s ním ze strany insolvenčního správce nijak nakládat (s výjimkou jeho zajištění, např. vydáním předběžného opatření s takovým účinkem). Ve zvláštních případech pak (neúčinnost dohody o započtení pohledávek) nastává účinek rozhodnutí rovněž sám o sobě.³²

Pokud bude rozhodnuto o odpůrčí žalobě kladně, předpokládá se, že žalovaná osoba svou povinnost splní a majetek vydá insolvenčnímu správci. Pokud by se tak nestalo, nezná insolvenční zákon zvláštní pravidlo, jak dál postupovat, a je tedy třeba opřít se subsidiárně o obecnou úpravu následků odporovatelnosti. Insolvenční správce na místě dlužníka je pak oprávněn žádat vydání majetku, který v důsledku odporovaného

³⁰ A to i po drobné formální úpravě novelou – zák. č. 294/2013 Sb.

³¹ Kritický pohled na problematiku odporovatelnosti v insolvenční přináší zejména TROUP, T. – RAKOVSKÝ, A. Deformace obecného odpůrčího práva v prostředí insolvence aneb hůl do vody vnořená zdá se být zlomená. *Obchodněprávní revue*. 2014, roč. 6, č. 10, s. 273.

³² K problematice započtení v insolvenční, resp. před ní blíže viz velmi zajímavé a komplexní články na dané téma: TROUP, T. – RAKOVSKÝ, A. Zápočet v předvečer insolvence ve světle odpůrčího práva I. *Bulletin advokacie*. 2018, roč. 48, č. 10, s. 34; a TROUP, T. – RAKOVSKÝ, A. Zápočet v předvečer insolvence ve světle odpůrčího práva II. *Bulletin advokacie*. 2018, roč. 48, č. 11, s. 31.

právního jednání z majetkové podstaty ušel, resp. nebyl do ní v návaznosti na soudní rozhodnutí vydán, a to na třetí osobě, která jím disponuje. Problém insolvence je, že se neváže jako obecná úprava na konkrétní osobu a žádá, aby byl majetek vydán do majetkové podstaty. V takovém případě nebude možné postupovat jinak než se vůči konkrétní osobě domáhat vydání takového majetku do majetkové podstaty, s odkazem na předchozí soudní rozhodnutí o odpůřčí žalobě. To ale vede v reálném světě k nebezpečí duplicity soudních řízení, kdy napřed bude třeba rozhodnout o odporovatelnosti (neúčinnosti) a až po právní moci takového rozhodnutí v případě potřeby podat žalobu na plnění. Nabízí se otázka, zda lze postupovat procesně hospodárněji, a to tak, že v konkrétním případě bude rovnou podána žaloba na vydání dotčeného majetku do majetkové podstaty s tím, že otázka odporovatelnosti, resp. neúčinnosti právního jednání, bude řešena jako otázka předběžná a na jejím vyřešení pak bude záviset i výrok ohledně vydání majetku do podstaty. Posledním krokem by pak bylo případně podání návrhu na výkon rozhodnutí (exekučního návrhu). Literatura zmiňuje i další možnost, podání „kombinovaného“ petitu,³³ tedy spojení žaloby odpůřčí a žaloby na plnění (vydání majetku do majetkové podstaty). K této možnosti se vyslovila kladně i komentářová literatura a nakonec i soudní praxe³⁴ – připustila možnost podání žaloby na plnění, v níž se otázka odporovatelnosti posoudí jako předběžná otázka.

Jakkoli lze tomuto poslednímu řešení přisvědčit, z hlediska pragmatičnosti a praktičnosti, snaha o dosažení procesně čistého řešení (založeného na teoretických základech a principech) by měla vést spíše k variantě zmíněné výše (ne zcela správně terminologicky) jako variantě „kombinované“ žaloby či petitu. Správným se jeví ta verze, kdy bude v souladu s právní úpravou podána klasická insolvenční odpůřčí žaloba, v níž žalobce v eventuelním petitu zahrne jak návrh výroku o prohlášení právního jednání dlužníka vůči žalovanému za neúčinné, tak návrh výroku o vydání věci do majetkové podstaty (pro případ, že by nebyla tato povinnost splněna dobrovolně).

Tuto debatu ovšem ukončila novela zák. č. 294/2013 Sb., která změnila § 239 odst. 4 InsZ a umožnila podání „jednotné“ žaloby, a insolvenční správce tak může jedinou žalobou uplatnit jak nárok odpůřčí, tak nárok na plnění, a to včetně plnění náhradního za plnění původní. Přestože se toto rozhodnutí týká jen uložení peněžitého plnění, lze jej vztáhnout i na případy poskytnutí jiného plnění, tedy plnění věcného.

Okruh žalovaných je v případě odpůřčí žaloby omezen v případě náhradního plnění na ty osoby, v jejichž prospěch dlužník právně jednal nebo z něj měly prospěch. Tato náhrada by měla být primárně peněžitá, ale pokud daná osoba poskytne ekvivalentní plnění věcné, nelze proti tomu nic namítat.

Specifickým je i v insolvenčním řízení odpůřčí nárok při zřízení zástavy či věcného břemene na majetku dlužníka k tíži věřitelů. Pro tuto situaci má řešení insolvenční zákon v § 285 odst. 4 a 398 odst. 2 u konkursu a oddlužení, kdy stanoví, že zástavy i věcná břemena takto vzniklá v důsledku neúčinnosti právních jednání zanikají. Aplikovat podobný důsledek i na jiné případy v rámci insolvenčního řízení zcela obecně, jak to

³³ Viz MORAVEC – KOTOUČOVÁ, *c. d.*

³⁴ Viz usnesení Vrchního soudu v Praze ze dne 18. listopadu 2010, sp. zn. Ncp 2311/2010; nakonec usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. února 2011, sp. zn. 31 Cdo 365/2009.

nabízí komentářová literatura,³⁵ by se na první pohled jevilo pragmatické i praktické, otázka je, zda by to bylo v souladu se zákonem a zejména s účelem a zda by to nevedlo k rozporu s režimem a řešením dostupným pro takové případy v úpravě obecné dle OZ.³⁶

U zvláštních skutkových podstat neúčinnosti právních jednání v insolvenčním řízení dle § 240 až 242 InsZ jsou vymezeny okruhy povinných osob, na které bude žalobce (insolvenční správce) v konkrétních případech směřovat insolvenční odpůřčí žalobu.³⁷ Neúčinnost právního jednání se vždy – s ohledem na povahu insolvenčního řízení – vyslovuje vůči věřitelům (obecně, myšleno v rámci insolvenčního řízení), nikoli vůči konkrétním osobám.

INSOLVENČNÍ ODPŮŘČÍ ŽALOBA

V ustanovení § 239 InsZ je jednoznačně stanoveno, že oproti obecné úpravě OZ lze právním jednáním dlužníka odporovat výlučně žalobou. K jejímu podání je aktivně legitimován výhradně insolvenční správce (předběžný insolvenční správce) – oproti někdejší úpravě § 16 odst. 1 ZKV, kde žaloby věřitelů byly možné, ale vedly k procesním komplikacím (otázka je, jak řešit případnou pasivitu insolvenčního správce, který se zdráhá podat odpůřčí žalobu, a zda následná možnost požadovat po něm náhradu újmy je efektivní). S ohledem na povahu insolvenčního řízení by bylo komplikované především to, že věřitel nemůže insolvenční odpůřčí žalobu podat sám za sebe, ale podával by ji za všechny věřitele. Naopak pro případné podání takové žaloby věřitelem by bylo, že výsledek sporu nepředstavuje přínos pouze pro žalujícího věřitele, ale pro všechny věřitele jako celek, takže v tom by o překážku takové možnosti podat žalobu nešlo.

Žalovanými jsou zásadně osoby dle § 237 odst. 2, které stíhá povinnost vydat dlužníkovu plnění z neúčinného právního jednání do majetkové podstaty.³⁸

Speciální úprava se týká souběhu více odpůřčích žalob vedených před zahájením insolvenčního řízení, s insolvenční odpůřčí žalobou. Dle § 239 odst. 1 posl. věty InsZ nelze v dřívějším řízení v téže věci pokračovat (řízení se tedy přerušuje a lze v něm pokračovat až po skončení insolvenčního řízení). Zde je nutné správně – pro účely insolvenčního řízení, resp. povahy odporovatelnosti v něm realizované – vyložit pojem „téže věci“. Nelze ji zcela ztotožnit s pojmem totožnosti věcí tradičně známým z obecného sporného řízení, a to s ohledem na problém s totožností předmětu řízení i účastníků.³⁹ V daném případě je třeba vyjít z účelu insolvenční odpůřčí žaloby (zvětšit objem

³⁵ Viz MORAVEC – KOTOUČOVÁ, c. d.

³⁶ Blíže k této jistě velmi zajímavé problematice viz TROUP, T. – RAKOVSKÝ, A. Odporovatelnost zástavního práva v prostředí insolvence a mimo ni aneb „Pozor, zákruta!“. *Obchodněprávní revue*. 2015, roč. 7, č. 2, s. 39.

³⁷ K problematice určení konkrétních osob u jedné ze skutkových podstat – u právních jednání bez přiměřeného protiplnění dle § 240 InsZ viz SPRINZ, P. Odporovatelnost právních jednání bez přiměřeného protiplnění aneb rizika ex post úsudku o výši protiplnění. *Obchodněprávní revue*. 2020, roč. 12, č. 1, s. 20.

³⁸ K možností obrany v rámci insolvenční odpůřčí žaloby blíže viz TROUP, T. Obranné námitky odpůrce v insolvenčním odpůřčím sporu. *Bulletin advokacie*. 2019, roč. 49, č. 4, s. 45.

³⁹ Shodně viz MORAVEC – KOTOUČOVÁ, c. d.

majetku pro uspokojení věřitelů), a pokládat tak za totožnost věci totožnost danou pouze předmětem řízení, resp. totožností majetku, vůči němuž je odporovatelnost směřována. Totožnost subjektů totiž musíme zcela vyloučit, neboť insolvenční správce nemůže být účastníkem obecných odpůrčích žalob, a pokládat jej za subjekt totožný s dlužníkem rovněž není možné, a to proto, že u odpůrčí žaloby se z podstaty věci možnost jejího podání dlužníkem vylučuje (ten, pokud s odporem věřitele souhlasí, uspokojí svého věřitele rovnou sám).

Literatura si všímá rovněž možnosti, kdy byla podána obecná odpůrčí žaloba, ale toto řízení je následnou insolvencí přerušeno, je podána insolvenční odpůrčí žaloba insolvenčním správcem, ale v tomto řízení se „řádne nepokračuje“ (zejména pro pasivitu správce). Žalující věřitelé se pak logicky důvodně budou ptát, proč je jejich řízení přerušeno a jejich ochrana je takto oslabena. Komentář (Zelenka) je kritický až na tu mez, že hovoří o ztrátě možnosti uspokojení věřitele.⁴⁰ Prakticky se v takovém případě nabízí otázka hledání odpovědnosti, primárně po insolvenčním správci, sekundárně pak po státu (z titulu nesprávného úředního postupu, ať ze zanedbání dohledu insolvenčního soudu nad činností insolvenčního správce či z nelogické věřitele poškozující právní úpravy). Danou otázku lze uzavřít opět tím, že výjimečnému projednání věřitelské odpůrčí žaloby by nic nebránilo, když to bylo možné v minulosti obecně dle ZKV.

Od tohoto případu je třeba odlišit ten, kdy k podání insolvenční odpůrčí žaloby vede insolvenčního správce věřitelský výbor – ten ho totiž může nutit jen k jejímu podání, nikoliv ke konkrétním krokům v následném řízení.

K podání insolvenční odpůrčí žaloby ukládá zákon lhůtu jednoho roku od okamžiku, kdy nastaly účinky rozhodnutí o úpadku (§ 136 odst. 1 písm. c) InsZ). Tato lhůta je prekluzivní a hmotněprávní (žaloba v ní musí dojít příslušnému soudu). Tuto lhůtu nelze zaměňovat se lhůtami uvedenými u jednotlivých skutkových podstat zkracujících právních jednání dlužníka (§ 240 až 242 InsZ); ty představují hmotněprávní předpoklad odporovatelnosti u jednotlivých skutkových podstat.

V přerušném řízení o obecné odpůrčí žalobě věřitele lze po skončení insolvenčního řízení pokračovat (výslovně viz § 159 odst. 6 InsZ), výsledek řízení o ní samozřejmě může být průběhem insolvenčního řízení ovlivněn. Otevírá se i otázka, zda v řízení o ní lze pokračovat poté, co bylo negativně rozhodnuto o insolvenční odpůrčí žalobě podané insolvenčním správcem. Rovněž se nabízí otázka, zda ten věřitel, který před zahájením insolvenčního řízení podal obecnou odpůrčí žalobu, může mít v řízení o insolvenční odpůrčí žalobě podané insolvenčním správcem postavení vedlejšího účastníka.

Obnovení v původní stav pro případ řešení pouhého znehodnocení majetku dle § 241 InsZ je řešením, o němž hovoří komentářová literatura, avšak jeho konkrétní podoba v podmínkách insolvenčního řízení je dosti složitá a přesahuje možnosti tohoto příspěvku.

Komentářová literatura řeší u § 242 InsZ i případ, kdy věřitel dosáhne obecnou odpůrčí žalobou úspěch ohledně majetku dlužníka, ale pro dané právní jednání dlužníka následně insolvenční správce zaujme stanovisko, že má toto právní jednání za neplatné s důsledky preference řešení neplatnosti, a požádá o vydání majetku do majetkové

⁴⁰ Citace dle Moravce – viz tamtéž.

podstaty.⁴¹ V takovém případě by byl po zahrnutí takového majetku do soupisu majetkové podstaty věřitel nucen uplatnit vylučovací žalobu; je otázkou, zda by její úspěch byl v takovém případě automatický – zde by spíše záleželo na konkrétních okolnostech. Mimo téma tohoto příspěvku je pak rovněž rozvedení tohoto problému do té roviny, zda by se z pozice insolvenčního správce jednalo v konkrétním případě o odůvodněný, a tedy zákonný postup, anebo by naopak šlo o stanovisko ryze účelové vedené jinak samozřejmě upřímně zásadou dosažení co největšího poměrného uspokojení všech věřitelů.⁴²

ZÁVĚREM

Není v silách tohoto příspěvku předložit komplexní návrh změn v právní úpravě relativní neúčinnosti; základní problém představuje dvojkolejnost právní úpravy v OZ a InsZ, která se v praxi přenáší do rozdílů i v procesní rovině, jež nejsou vždy překonatelné judikaturou. Nejistá je rovněž v naznačených případech hranice mezi neplatností právního jednání a jeho relativní neúčinností, kdy rozdílné pozice věřitele a insolvenčního správce nemusí vždy vést ke stejným řešením stejné situace. A konečně sama konkurence obecné a speciální (insolvenční) odpůřčí žaloby s příslušnými naznačenými odlišnostmi a nejasnostmi obecně institutu relativní neúčinnosti neprospívá.

doc. JUDr. Petr Smolík, Ph.D.
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
smolikp@prf.cuni.cz

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Na toto téma blíže viz např. SPRINZ, P. Odporovatelnost zvýhodňujících právních jednání aneb ex post cesta k poměrnému uspokojení věřitelů. *Obchodněprávní revue*. 2019, roč. 11, č. 11–12, s. 269.